

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده علوم اجتماعی

گروه ارتباطات اجتماعی

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم ارتباطات اجتماعی

جایگاه ارتباطات و فناوری های نوین ارتباطات و

اطلاعات در برنامه های توسعه ملی

بررسی دیدگاه های برنامه ریزان و مجریان برنامه های

سوم و چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

استاد راهنما:

دکتر هادی خانیکی

استاد مشاور:

دکتر حسن نمک دوست تهرانی

پژوهشگر:

لیلا خدابخشی

۱۳۸۵

۹ ۵۵۵ ۵۱

۱۳۸۷ / ۲ / ۲

اطلاعات درک و عملی
توسعه اجتماعی

۱۳۸۷ / ۲ / ۴

تقدیم به

همه کسانی که دغدغه توسعه ایران را دارند.
به معلمانم که نوشتن را به من آموختند.
به مادرم به خاطر حضور همیشگی اش

بسمه تعالی

دانشگاه علامه طباطبایی
دانشکده علوم اجتماعی

گروه آموزشی علوم ارتباطات اجتماعی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم ارتباطات اجتماعی

خانم لیلا خدابخشی

در تاریخ اسفندماه ۱۳۸۵ به تصویب هیئت داوران رسید.

اعضای هیئت داوران

نام	سمت	امضا
دکتر هادی خانیکی	استاد راهنما	
دکتر حسن نمک دوست تهرانی	استاد مشاور	
دکتر نعیم بدیعی	استاد داور	

مطالب مندرج در این پایان نامه لزوماً نظر اعضای هیئت داوران و دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی نیست.

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده علوم اجتماعی

چکیده پایان نامه

عنوان پایان نامه : جایگاه ارتباطات و فناوری های نوین ارتباطات و اطلاعات در برنامه های

توسعه ملی

نام دانشجو : لیلا خدابخشی

استاد راهنما: دکتر هادی خانیکی

رشته : علوم ارتباطات

تاریخ دفاع: اسفند ماه ۱۳۸۵

مسئله و هدف تحقیق : هدف این شناسایی نقش ارتباطات و فناوریهای نوین ارتباطات و اطلاعات

در فرایند توسعه در ایران است.

سوال های تحقیق عبارتند از اینکه :

۱- الگوی مورد نظر نویسندگان و مجریان برنامه سوم و چهارم در مورد نقش ارتباطات در توسعه چیست؟

۲- به عقیده نویسندگان و مجریان، وسایل ارتباط جمعی در کدام یک از ابعاد توسعه (فرهنگی یا اقتصادی) کاربرد بیشتری دارند؟

روش تحقیق : این تحقیق با روش کیو (Q) انجام شده است. جامعه آماری تحقیق مدیران مجری

بخشهای مرتبط با ارتباطات و فناوری اطلاعات در وزارتخانه های دولتی و بخش خصوصی و برنامه

ریزان همین بخشها در سازمان مدیریت و برنامه ریزی هستند. پرسشنامه ای با گویه که به نقش

ارتباطات در توسعه می پردازد در اختیار این افراد قرار داده شده است.

یافته های تحقیق : بر اساس نتایج حاصل از این تحقیق، کلیه مدیران برنامه ریز و مجری در حوزه توسعه در ایران به نقش سخت افزاری ارتباطات، نقش اقتصادی توسعه و افزایش زیرساختهای ارتباطی به عنوان عناصری مهمتر از نقش فرهنگی، اجتماعی، مشارکتی و انتقادی رسانه های جمعی نگاه می کنند. در حالی که همانطور که عنوان شد تفاوت اساسی جامعه مدرن با غیر آن، در داشتن ابزارها و فناوری های پیشرفته و جدید نیست بلکه در ذهن، اندیشه، هستی شناسی، پارادایم و فرهنگ متفاوت است. حیرانی و کشمکش غریب جهان سوم برای پیدا کردن تفاوت اساسی دوران مدرن و پیش از آن دست کم از صد و پنجاه سال گذشته همچنان ادامه دارد. این نزاع احتمالاً از آنجا ناشی می شود که این کشورها با شتاب به دنبال فرآورده های مدرنیته اند ولی خود را به الزامات و پارادایم آن وفادار نمی دانند. آنها بدون توجه به فرایندها، ریشه ها، اندیشه ها، دانش ها و مناسبات اجتماعی و فرهنگی جامعه مدرن به دنبال محصول و نهادهای مدرن هستند. بنابراین بدون اعلام رسمی، فن را از اندیشه جدا کرده اند. با سرمایه گذاری بسیار به دنبال به دنبال وارد کردن فن از جهان پیشرفته اند به امید آنکه به شاخص های قابل قبولی از توسعه دست یابند. غافل از اینکه هر فناوری بر اندیشه ای استوار است و انسان توسعه یافته است که ابزارهای پیشرفته می سازد، با آن سازگار می شود، آن را به طور اثربخش به کار می گیرد و شرایط زیست موثر با آن را فراهم می آورد و در نهایت، همزیستی مسالمت آمیزی را با آن در محیط های اجتماعی و فرهنگی سازماندهی می کند.

جست و جوی ابزارهای جدید به تنهایی نشانه مدرن شدن نیست. بیش از فن باید به اندیشه و فرایند تولید ابزارهای نو توجه کرد. جهان سوم برای بیشتر فناوریهای پس از انقلاب صنعتی هزینه های بسیاری پرداخته است. ورود فناوری بدون توسعه مبانی فرهنگی و اجتماعی لازم برای سازگاری، بهره گیری توسعه آنها بر شکاف های فرهنگی و اجتماعی موجود می افزاید و در نهایت تضادهای منافع اقتصادی و سیاسی را بیشتر می کند. جهان سوم تجربه های تلخ بسیاری در این زمینه دارد. بیش از یکصد سال است که در این جوامع داستان پیامد ورود فناوری بدون توجه به مدیریت فرهنگی و اجتماعی لازم برای بهره گیری و همزیستی اثربخش با آنها در حال تکرار است. با ورود فناوری اطلاعات و ارتباطات، میدان کارزاری دیگر و تجربه ای جدید شکل گرفته است. لازم است اقتصاد جامعه و فرهنگ بر پایه ارزشها و مناسبات اجتماعی خود پیامدهای شکاف میان انتقال فناوری و توسعه نیافتگی فرهنگی و اجتماعی را ارزیابی کنند و راههای موثر مواجهه با آن را در فرایند

بازسازی فرهنگ مبتنی بر تجربه و مدیریت تحول معیارهای فرهنگی خود جست و جو و معرفی کنند.

مساله اساسی محدودیت های دسترسی به فناوری نیست بلکه مشکلات فرهنگی بهره گیری اتربخش از آنها بسیار جدی است. برای بهره گیری از قابلیت های فناوری در تعمیم آموزش عمومی، توسعه دانش، بهبود مستمر آموزش و گسترش یادگیری یاز به سیاست های آموزش اصلاح رویکردها، بهبود زیرساختها و غیره است.

تحقیق حاضر با عنایت به ضرورت های فوق و در جهت شناسایی نقش وسایل ارتباط جمعی و فناوری های نوین ارتباطی و اطلاعاتی در توسعه صورت گرفت.

با بررسی گویه های مورد توافق و مورد اختلاف مدیران مجری و برنامه ریز برنامه های سوم و چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می توان گفت نگاه سخت افزاری برنامه ریزان و مجریان به نقش ارتباطات در توسعه، شناخت ناکافی نسبت به فناوری های نوین ارتباطی و نقش فرهنگی، مشارکت آمیز و انتقادی وسایل ارتباط جمعی، از جمله مهمترین مشکلات و موانع ارتباطی موجود در راه توسعه کشور است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات
۲	۱-۱ اهمیت و ضرورت موضوع
۴	۲-۱ هدف تحقیق
	فصل دوم: مبانی نظری تحقیق
	بخش اول
۸	۱-۲ ارتباطات و فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی
۸	۱-۱-۲ مفهوم ارتباط
۹	۲-۱-۲ انواع ارتباط
۹	۳-۱-۲ وسایل ارتباط جمعی
۱۱	الف) رسانه های چاپی
۱۱	ب) رسانه های الکترونیکی
۱۲	ج) رسانه های نوین الکترونیکی
۱۲	۴-۱-۲ فناوری های نوین ارتباطی و اطلاعاتی
۱۴	۵-۱-۲ مفهوم فناوری های نوین ارتباطی و اطلاعاتی
۱۵	۶-۱-۲ اینترنت
۱۷	الف) کارکرد رسانه ای اینترنت؛ همگرایی:
۱۸	ب) ویژگی های اینترنت
۱۹	ج) روزشمار اینترنت در ایران

۲۱	بخش دوم
۲۱	۲-۲ سیر تحول مفهومی توسعه
۲۳	۱-۲-۲ زمینه های توسعه
۲۵	۲-۲-۲ تجدد یا توسعه
۲۶	۳-۲-۲ مکاتب توسعه
۲۶	الف) مکتب نوسازی
۲۸	ب) مکتب وابستگی
۲۹	ج) مکتب نظام جهانی
۳۰	۴-۲-۲ مفهوم گسترده توسعه
۳۲	بخش سوم
۳۲	۳-۲ ارتباطات و توسعه
۳۲	۱-۳-۲ زمینه های ارتباطات و توسعه
۳۳	۲-۳-۲ ارتباطات توسعه و توسعه ارتباطات
۳۴	۳-۳-۲ جایگاه توسعه ای ارتباطات نوین
۳۷	۴-۳-۲ تقسیم بندی دیدگاههای ارتباطات و توسعه
۴۲	۵-۳-۲ الگوی انتقادی
۴۴	الف) اقتصاد سیاسی، دیدگاه هربرت شیلر
۴۴	ب) آموزش ستمدیدگان و توسعه، دیدگاه پائولو فریره
۴۵	ج) مفهومی نو در توسعه ملی
۵۰	۶-۳-۲ الگوی تاثیرات فناوری اطلاعات و ارتباطات

عنوان

صفحه

۵۰	الف) جامعه اطلاعاتی
۵۰	۱- جامعه فراصنعتی، دیدگاه دنیل بل
۵۱	۲- عصر اطلاعات و جامعه شبکه ای، منوئل کسلز
۵۱	ب) شکاف اطلاعات
۵۱	۱- نظریه شکاف آگاهی
۵۲	۲- جریان نابرابر اطلاعات، دیدگاه آرماند ماتلارد
۵۳	ج) فرانویین گرایی
۵۴	۲-۳-۷ دیدگاه جهانی درباره جامعه اطلاعاتی و توسعه
۵۶	۲-۳-۸ یونسکو و جامعه معرفتی
۵۷	۲-۳-۹ کاربردهای رسانه های جمعی در توسعه
۵۷	الف) کاربرد رادیو تلویزیون در توسعه
۵۸	ب) کاربرد مطبوعات در توسعه
۵۸	ج) کاربرد اینترنت در توسعه
۵۹	۱- اثرات اقتصادی فناوری اطلاعات و ارتباطات
۵۹	الف) تجارت الکترونیکی
۶۳	ب) کار از راه دور
۶۴	۲- نقش اینترنت در مناسبات سیاسی
۶۵	الف) دموکراسی دیجیتال
۶۵	ب) دولت الکترونیکی
۷۰	۳- نقش فناوری اطلاعات و اطلاعات در فرهنگ
۷۱	یادگیری الکترونیکی

۷۴	۴- تاثیر فناوری های ارتباطات و اطلاعات بر اجتماع
۷۴	الف) بهداشت الکترونیکی
۷۵	ب) جنسیت
۷۶	ج) قومیت
۷۷	بخش چهارم
۷۷	۴-۲ برنامه ریزی ارتباطات و توسعه در ایران
۷۷	۲-۴-۱ تعریف برنامه ریزی
۷۷	۲-۴-۲ تاریخچه برنامه ریزی
۷۸	۲-۴-۳ سابقه برنامه ریزی در ایران
۸۰	۲-۴-۴ ارتباطات در برنامه های توسعه ملی
۸۱	۲-۴-۵ جایگاه ارتباطات در برنامه های توسعه قبل از انقلاب
۸۱	۲-۴-۶ جایگاه ارتباطات در برنامه های توسعه بعد از انقلاب
۸۲	۲-۴-۷ سیاست های ارتباطی در برنامه چهارم توسعه
۸۶	۲-۵- چارچوب نظری تحقیق
۹۰	پیشینه تحقیق
۹۲	منابع و مآخذ فصل دوم
	فصل سوم: روش شناسی تحقیق
۱۰۲	۳-۱- تحقیق کیو (Q)
۱۰۵	الف) مرحله اول
۱۰۵	انتخاب گویه های تحقیق

۱۰۶	ب) مرحله دوم
۱۰۶	انتخاب پاسخگویان (جامعه آماری و حجم نمونه)
۱۰۶	ج) مرحله سوم
۱۰۶	ارزشیابی گویه‌های تحقیق
۱۰۷	د) مرحله چهارم
۱۰۷	گویه‌های مورد توافق
۱۰۷	ه) مرحله پنجم
۱۰۷	گویه‌های مورد اختلاف
۱۰۷	۲-۳ متغیرهای تحقیق
۱۰۷	۳-۳ سؤالات تحقیق
۱۰۸	۴-۳ فرضیه تحقیق
۱۰۹	منابع و مآخذ فصل سوم

فصل چهارم: بررسی یافته‌های تحقیق

۱۱۴	۱-۴ جدول وزنی و ماتریس ضریب همبستگی
۱۱۶	۲-۴ گویه‌های مورد توافق
۱۲۶	۳-۴ گویه‌های مورد اختلاف
۱۳۱	۴-۴ پاسخ به سؤالات تحقیق
۱۳۲	۵-۴ پاسخ به سؤالات تحقیق

فصل پنجم: خلاصه و نتیجه‌گیری

۱۳۶	۱-۵ خلاصه تحقیق
-----	-----------------

صفحه

عنوان

۱۴۰

۲-۵ نتیجه گیری تحقیق

۱۴۱

۳-۵ پیشنهادهای تحقیق

۱۴۲

۴-۵ محدودیت ها و مشکلات تحقیق

۱۵۱

منابع و ماخذ

۱۵۱

الف) منابع فارسی

۱۵۶

ب) منابع لاتین

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۱۴	جدول شماره یک
۱۱۵	جدول شماره دو
۱۲۲	جدول شماره سه
۱۳۰	جدول شماره چهار
	پیوست ها
۱۵۸	الف) نمونه پرسشنامه
۱۶۷	ب) ماتریس ضریب همبستگی

فصل اول

کلیات

ضرورت و اهمیت موضوع

هدف اصلی تحقیق

۱-۱ اهمیت و ضرورت موضوع

بشر در نیمه راه انقلاب سوم صنعتی، پس از عبور از فراز و فرود اقتصاد کشاورزی و صنعتی و پشت سر گذاشتن دو جنگ جهانی به این فکر افتاد که باید هنگام مواجهه با تغییرات ارتباطی جدید، برای مدیریت دگرگونی‌ها برنامه ریزی کند.

جامعه کنونی را "جامعه اطلاعاتی" می‌نامند یعنی مرحله‌ای که در آن فناوری اطلاعاتی بر تمام فناوری‌ها سلطه پیدا کرده و تولید اطلاعات و دانش به عنوان مهمترین منبع تولید ناخالص ملی تبدیل شده است. پنج محور مرتبط با توسعه که در اجلاس عالی هزاره سازمان ملل به عنوان زمینه‌های لازم برای توسعه نام برده شده عبارتند از: بهداشت، آموزش، ایجاد فرصت‌های اقتصادی، توانمندی و مشارکت شهروندان و محیط زیست. ارتباطات و فناوری اطلاعات در تحقق هر پنج زمینه نامبرده نقش بسیار مهمی را بر عهده دارد.

گردهمایی سران دنیا در اجلاس جهانی جامعه اطلاعاتی در سال‌های آغازین قرن بیست و یکم نشان دهنده همین موضوع است. شاید به همین دلیل است که می‌توان با قاطعیت گفت آثار انقلاب اطلاعات با انقلاب صنعتی متفاوت است. ظهور و حضور پررنگ فناوری‌های نوین در فرایند توسعه جوامع، کشورهای عقب مانده از قافله انقلاب صنعتی را هم به امکان دستیابی به رفاه و

پیشرفت امیدوار کرده است. تا جایی که امروز بسیاری از کشورهای در حال توسعه برای طی کردن همزمان سه گذرگاه سیاسی، اقتصادی و ارتباطی به طور همزمان برنامه ریزی می کنند. ایران اگرچه مدتهاست که برای توسعه برنامه ریزی می کند و کشوری مستعد برای توسعه اقتصادی، اجتماعی فرهنگی است هرگز نتوانسته اهداف بلند توسعه ای خود را محقق کند. کشور ما دومین دارنده گاز طبیعی، سومین کشور برخوردار از ذخایر نفت دنیا و جز ده کشور برخوردار از ذخایر معدنی است. موقعیت حساس ژئوپولیتیکی، نیروی انسانی تحصیل کرده و تنوع اقلیمی نیز شرایط را برای توسعه فراهم کرده است اما خیزهای پی در پی کشورمان برای دستیابی به توسعه و رفاه اقتصادی و اجتماعی همچنان از اهداف فاصله ای دراز دارد. سابقه برنامه ریزی در ایران به پنجاه سال قبل باز می گردد. پیش از انقلاب اسلامی کشورمان پنج برنامه توسعه ای مدون داشته است و پس از انقلاب نیز سه برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اجرا شده است و چهارمین برنامه توسعه ای در حال اجرا است. با وجود آنکه نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در توسعه از برنامه سوم به ادبیات برنامه نویسی ایران وارد شد و در برنامه چهارم توسعه پررنگ تر شد اما به نظر می رسد آنچه تحت عنوان برنامه به صورت مدون چاپ شده با آنچه در عمل اجرا می شود متفاوت است. با توجه به این که نقش ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در توسعه از برنامه دوم قبل از انقلاب مطرح بوده است یکی از دلایل فرضی برای اجرای ناقص اهداف مرتبط با فناوری اطلاعات و ارتباطات در برنامه های توسعه تفاوت نگرش برنامه ریزان و مجریان به این مقوله در توسعه است. از سوی دیگر به نظر می رسد مقاومت در برابر پذیرش نوآوری ها و پیاده سازی تجربیات موفق مبتنی بر شرایط بومی هم از علل دیگر ناکامی در برنامه های توسعه است. افزایش و تغییر و تحولات در عرضه فناوری های تولید و تجارت و توسعه صادرات و از بین رفتن مرزهای رقابت بین شرکتها در عرصه جهانی، گسترش اقتصاد جهانی و ظهور اینترنت، وسیله ارتباطی جدیدی که ویژگی تمامی وسایل ارتباط جمعی را به صورت یک جا در خود دارد، بازبینی در الگوهای قدیمی توسعه را ضروری کرده است. بررسی تفاوت نگرش میان نویسندگان و مجریان برنامه سوم و چهارم توسعه اقتصادی،

اجتماعی و فرهنگی ایران در مورد نقش ارتباطات و فناوری اطلاعات در توسعه می تواند به بخشی از این ضرورت بپردازد.

۲-۱ هدف تحقیق

ارتباطات به عنوان یکی از عوامل و شاید مهمترین عامل پیش برنده سیاستها و برنامه های توسعه، در صورتی می تواند در ایفای نقش خود موفق باشد که تلاش برای ایجاد شرایط لازم توسعه آغاز شده باشد و گردانندگان توسعه به نقش حساسشان آگاه باشند و متناسب با حساسیت این نقش عمل کنند. در غیر این صورت وسایل ارتباطی نه تنها طراحی سیاستها و اجرای برنامه های توسعه را تسریع نمی کنند بلکه خود به عنوان عامل بازدارنده بر شرایط مناسب فراهم شده برای توسعه نیز اثر منفی بر جای می گذارند. در حالی که وسایل ارتباط جمعی و فناوری های نوین ارتباطی در صورت ایفای نقش سازنده و مثبت می توانند در فراهم آوردن پیش شرطهای توسعه موثر باشند. امروزه هیچ استراتژی را نمی توان ترسیم کرد یا هیچ تحولی را در جامعه نمی توان ایجاد کرد مگر با تکیه بر ارتباطات و اطلاعات. این دو عنصر به عنوان عامل های شکل دهنده تمدن وارد عمل شده اند و حوزه عمل آنها تمام فراگردهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است. برنامه ریزی برای توسعه در ایران نیز از این ضرورت بر کنار نبوده است. تعداد مواد مرتبط با نقش ارتباطات و فناوری اطلاعات در برنامه چهارم توسعه رشد داشته است. مواد محدودی در این زمینه نیز در برنامه سوم توسعه وجود دارد. پس از اجرای برنامه سوم توسعه و در میانه راه برنامه چهارم توسعه به نظر می رسد آنچه مورد نظر نویسندگان این برنامه ها بوده است با تصویری که مجریان از جایگاه فناوری اطلاعات و ارتباطات در توسعه دارند متفاوت است. این تحقیق نیز قصد دارد با شناسایی جایگاه ارتباطات و فناوری های نوین در ارتباطات راهکارهایی را برای ارتقا برنامه ریزی در توسعه فراهم کند.

این تحقیق به منظور شناسایی نقش ارتباطات و فناوری های نوین ارتباطات و اطلاعات در فرآیند توسعه صورت گرفته است سوال اصلی تحقیق به بررسی دیدگاه نویسندگان و مجریان

برنامه های توسعه سوم و چهارم توسعه در مورد جایگاه ارتباطات و فناوری های نوین ارتباطی در توسعه ملی می پردازد.

سوالهای فرعی این پژوهش عبارتند از :

۱. الگوی مورد نظر نویسندگان و مجریان برنامه سوم و چهارم توسعه در مورد نقش ارتباطات

در توسعه چیست؟

۲. به عقیده نویسندگان و مجریان وسایل ارتباط جمعی در کدام یک از ابعاد توسعه کاربرد

بیشتری دارند؟ بیشتر ابزار فرهنگی توسعه در نظر گرفته می شوند یا ابزار اقتصادی توسعه؟

۳. دیدگاه مجریان و برنامه ریزان در مورد نقش کاربردی فناوری های نوین ارتباطی و اطلاعاتی

در توسعه چیست؟

فصل دوم

مبانی نظری تحقیق

بخش اول : ارتباطات و فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی

بخش دوم : سیر تحول مفهومی توسعه

بخش سوم : ارتباطات و توسعه

بخش چهارم : برنامه ریزی